

SPRAVODAJCA

MESTSKÉHO MÚZEA V RAJCI

2014

Autor drevorezby: Ignác Michel
Autor fotografie: Slavomír Kalma

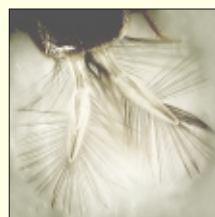

REŠTAUROVANIE HISTORICKEJ
MAPY MESTA RAJEC
Z ROKU 1847

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA

8. časť

NENÁPADNÝ HMYZ RAJECKEJ DOLINY 3

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK (7. výber: písmená T – U)

POHÁNKOVEC – OHROZENIE PRE BIOTOPY RAJECKEJ DOLINY

REŠTAUROVANIE HISTORICKEJ MAPY MESTA RAJEC Z ROKU 1847

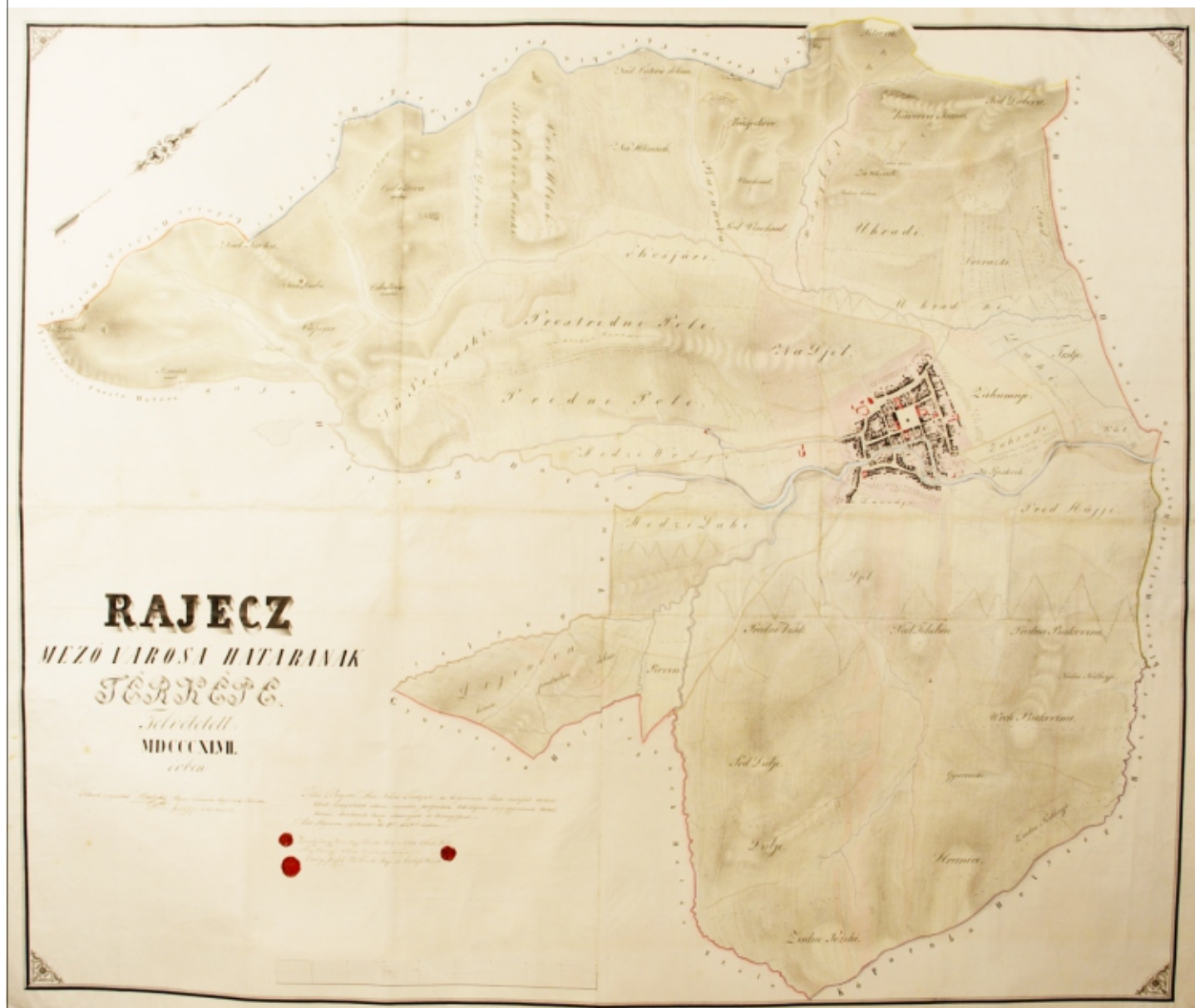
V Slovenskej národnej knižnici v Martine sa v priebehu marca 2014 reštaurovala vzácna historická mapa mesta Rajec. Zaujímavá bola najmä svojou veľkosťou a farebnosťou, pretože jednotlivé časti boli ručne prifarbované, čo si vyžadovalo veľkú zručnosť, ktorou autor vytvoril dojem trojrozmernosti. V nasledujúcom príspevku vám predstavíme ako sa realizovalo jej reštaurovanie a ako celý proces reštaurovania tejto vzácnjej pamiatky prebiehal.

Rukopisná a kolorovaná historická mapa mesta Rajec je zobrazená na ručnom papieri s datovaním MDCCCXLVII., a názvom RAJECZ MEZŐ VÁROSA HATÁRÁ-NÁK. Pod textom v maďarskom jazyku sú signatúry a rukopisné záznamy spolu s červenými voskovými pečatami. Formát mapy

je 155 x 182,5 (cm). Ručný papier je aplikovaný na plátennej nosnej podložke a v miestach spojov je preložený cca 1 – 1,5 (cm) pod nasledovný papier. Celý text a jednotlivé súradnice, vrstevnice a kolorované miesta (riek, obydli, lúk, polí a pasienkov) sú rukopisné. Farebné miesta sú vo vode

rozpuštné, z tohto hľadiska sme zvolili aj ďalší postup reštaurátorských prác. Mapa je mechanicky poškodená najviac v miestach spojov jednotlivých hárkov ručného papiera, značne poškodená je v lomoch zloženia a v strede mapy. Okraje mapy sú poprehýbané, mechanicky poškodené a časť papierovej hmoty chýba. Celá mapa je po obvode olemovaná hodvábnou tkaninou, kolorovanou na zeleno. Lem je ručne prišitý na okraj mapy. V niektorých častiach je tkanina poškodená rozplstením a na spodnom okraji mapy (pod textom) je odšitá a časť chýba. Kolorovanie tkaniny je takisto vo vode rozpuštné ako kolorované miesta na mape. Mapa bola uložená do kovového pozinkovaného tubusu zhotoveného na veľkosť mapy s vyklápacím vrchnákom. Po preskúmaní vonkajšej plochy tubusu bolo

MAPA MESTA RAJEC Z ROKU 1847 PO ZREŠTAUROVANÍ

zistené poškodenie v cca 1/2 dĺžky, spôsobené ostrým predmetom. Vzniknutý rez mal veľkosť cca 1,5 cm.

Po celkovom zhodnotení a zaevidovaní stavu poškodenia mapy a ochranného tubusu sme pristúpili k fotografickému zdokumentovaniu a následnému reštaurovaniu jednotlivých častí poškodenia. Počas reštaurátorských prác sme museli vychádzať zo zistení, ktoré boli určujúce pri ďalších postupoch. Mapu sme po vybratí z kovového tubusu vystreli na drevenú podložku veľkosti formátu mapy. Nasledovalo zafixovanie po všetkých stranách ručnými závažiami a postupné mierne vystieranie a očistenie hubkami wallmaster, purus a wishap. Bol potrebné brať ohľad na tri červené voskové pečate, na ktoré sme umiestnili penovú hmotu (molitan), aby nedošlo k prípadnému odieraniu. Po zafixovaní mapy sme začali s reštaurovaním lícnej strany pomocou re-

REŠTAURÁTOR NA MAPU APLIKUJE JAPONSKÝ PAPIER

štaurátorskej špachtle s teplotou cca 140 – 150 °C. Odlepené miesta sme podmazali ryžovým škrobom, na povrch ručného papiera sme aplikovali japonský papier s plošnou hmotnosťou 3 g/m², ktorý vykazuje vysokú pevnosť a transparentnosť. Spomínaný aspekt pevnosti a transparentnosti bol pre nás určujúci, pretože nám pri reštaurovaní išlo o čo najvernejšie zachovanie originalnosti dokumentu a zároveň, aby bola dosiahnutá čitateľnosť textovej a obrazovej časti mapy. Počas reštaurovania sme museli klásť dôraz na kolorované časti mapy, ktoré sú vo vode rozpustné, lebo počas reštaurovania by mohlo dôjsť k ich rozpíjaniu. Z dôvodu zachovania štruktúry povrchu ručného papiera sa po aplikácii japonského papiera a ryžového škrobu musela použiť nylónová sieťka, cez ktorú sa prechádzalo vyhriatou reštaurátorskou špachtľou. Rozplísané a poškodené miesta na zelenej hodvábnnej lemovacej tkanine sme takisto reštaurovali pomocou japonského papiera a ryžového škrobu s pomocou vyhrievacieho dýzového zariadenia Hot jet s Leister. Japonský papier sme po vysušení prifarbili akvarelovými farbami podobnými k originálu.

Rubovú stranu mapy sme po miernom vyrovnaní reštaurovali pomocou škrobu,

REŠTAUROVANIE POMOCOU ŠKROBU

skalpelu a injekčnej ihly. Keďže nosnou podložkou mapy je plátno, boli takmer po celej ploche vzduchové bubliny, ktoré bolo nutné reštaurovať pomocou reštaurátorskej vyhrievacej špachtle.

Kovový pozinkovaný tubus sme museli mechanicky očistiť od zahrdzavejúcich častí pomocou brusného papiera a drôtovej kefy. Poškodené miesto, ktoré vzniklo po náraze ostrým predmetom, sme mechanicky očistili, chemicky odmastili kyselinou chlorovodíkovou a následne spájkovali cínom. Aby sme dosiahli požadovanú patinu, na spájované miesto sme naniesli kyselinu seleničitú, ktorá cín farebne prispôsobila k originálu. Na mechanicky očistený tubus sme štetcom apli-

kovali odhrdzovač Rezol 2000. Po troch hodinách pôsobenia sme na tubus aplikovali konzervačnú látku na kovy typu Korex MB. Po vysušení sme celý tubus vyleštli a prebytočnú konzervačnú látku zotreli. Takým istým spôsobom sme postupovali aj pri čistení a konzervovaní vnútornej strany tubusu. Pôvodný návrh v reštaurátorskom zámere predpokladal vystlanie vnútra tubusu kartónom, tento návrh sme sa pokúsili zrealizovať, avšak neúspešne. Počas skúšobného aplikovania došlo k poškodeniu pomocného kartónu. Navyše by aplikovanie kartónu spôsobovalo počas uloženia mapy problémy, pretože okrem zreštaurovanej mapy mesta Rajec je v tubuse uložená ešte jedna mapa s pečatami. Zmenšenie vnútorného priemeru by mohlo spôsobiť poškodenie pečatí počas zrolovania. Pristúpili sme preto k vyčisteniu a zakonzervovaniu vnútorného priestoru pomocou konzervačnej látky

Korex MB, ktorý je určený na konzervovanie kovov. Po zreštaurovaní vonkajšieho poškodenia spájkovaním, tak kovový tubus tvorí kompaktný celok, ktorý je ideálny na uchovávanie zrolovaných historických máp. Na dvoch miestach z vonkajšej strany tubusu sa nachádzajú zavesovacie pracky. Z dôvodu lepšieho prenosu ochranného tubusu s mapami sme vytvorili a upevnili ko-

OČISTENIE PEČATÍ

žený remienok pomocou nitov farebne prispôbených k čiernemu remienku. Tubus spolu s mapami je tak chránený od vonkajšieho kolísania teploty a vlhkosti, ktoré by mohlo spôsobovať degradáciu. Z konzervačného hľadiska odporúčame uložiť tubus na suché miesto, aby nedochádzalo v budúcnosti k degradácii a prípadnému ďalšiemu poškodzovaniu.

Mgr. Peter Oravec, absolvent Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v odbore história, pracuje ako reštaurátor v Slovenskej národnej knižnici v Martine

6 x foto: Dana Vojtková, Slovenská národná knižnica v Martine

ČASŤ MAPY PRED REŠTAUROVANÍM (obr. hore) A PO ZREŠTAUROVANÍ (obr. dole)

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA 8. časť

**ROLNÍCKE DOMČEKY,
KTORÉ SA NACHÁDZALI NA KOLLÁROVEJ ULICI**

... v starom Rajci boli na prelome 19. a 20. storočia rozšírené najmä tri typy domov? Bol to meštiansko-remeselnícky, sedliacko-remeselnícky a garbiarsky dom. Prvý z nich sme priblížili v predchádzajúcej časti nášho príspevku (p. Spravodajca mestského múzea, 2013, s. 12). Pri opise sedliacko-remeselníckeho domu sa v kronike uvádza, že obyvateľstvo sice zostávalo verné drevenému stavebnému materiálu, no postupne sa začínala používať a napokon prevládla tehla, najmä surová, nabíjaná a často i kameň. Zo stavieb postavených z tzv. *nabíjaníc* sa do 20. storočia zachovalo len málo. Na Šafárikovej ulici bol takým dom s popisným číslom 9, ktorý bol zbúraný v roku 1960 a ktorý mal ešte pôvodnú drevenú strechu so zalomeným ozdobným štítom, okná so zasúvacími drevenými okenicami a polkruhovo ukončené dvere s dreveným zámkom. V opísanom type domu viedli z podjazdu na obe strany dvere do izieb, za nimi nasledovala izba na spanie, komora a maštal. Vo dvore stálo spoločné humno. Okrem obytných miestností (izieb), ktoré sedliacke domy spravidla mávali, boli tu aj dve vedľajšie izby – jedna vpravo vpredu a samostatná vo dvornom trakte. Predvídavi stavebníci postavili totiž domy tak, aby bolo dostatok miesta aj po rozrastení rodiny – mladí potom spravidla obývali prednú izbu. V Rajci na Závodí bol hustý rad roľníckych domčekov (ešte i v súčasnosti niektoré z nich stoja), ktoré mali sedlové strechy so sklonom na ulicu. Polkruhové brány viedli do priečne orientovaných gazdovských domov so spoločným dvorom.

... medzi najväčšie rajecké cechy patrili garbiarsky cech? V roku 1868 bolo v Rajci 200 garbiarov. Slovenský kalendár na rok 1872 uvádza: „... najpočetnejší cech garbiarsky bol nepochybne v Rajci, lebo rajecký červený remeň, tzv. rajčovina bol po celej Európe hľadaný. Spôsob dorábania vzácnnej rajčoviny držal sa v najväčšom tajomstve tak, že každý tovariš, ktorému ono tajomstvo zdeleno byť malo, verejný sľub zložiť musel, že do smrti zostane obyvateľom Rajca...“. Z kozích a ovčích koží vyrábali „kordovánici“ jemné druhy kože, tzv. *kordován* nielen na ľahšiu obuv, ale i na väzbu kníh v čiernej, červenej alebo žltej farbe. Ako ukazuje citát, svetoznáma bola najmä výroba červenej kože (rajčoviny) farbenej brezuľou. Tajomstvo výroby a farbenie rastlinným farbivom „*lobodou*“ bolo garbiarskym cechom prísne utajované. Z kordovaniu šili čižmári chýrne rajecké kordovánky, červené čižmy so zelenými vložkami, ktoré boli známe ďaleko za hranicami. Potomok garbiarskej rodiny a obyvateľ mesta Anton Židek opísal prácu garbiarov a trochu poodhalil rúško tajomstva vzácnnej *rajčoviny* v článku *Tajomstvo výroby kordovánok*, ktorý publikoval v mesačníku *Rajčan*

V aktuálnom Spravodajcovi mestského múzea Rajec ponúkame prostredníctvom pravidelnej rubriky už ôsme potulky po starobyľom Rajci. Prinášame v nich rôzne zaujímavosti a pozoruhodné fakty z histórie mestečka, zaznamenané v mestskej kronike. Súčasnému čitateľovi sa takto usilujeme priblížiť nielen život a prácu starých Rajčanov, ale aj často zabudnuté zemepisné, sociálne, ekonomické či kultúrne zaujímavosti, ktoré v dejinných súvislostiach mohli rozhodovať o súčasnosti mesta. **Viete napríklad, že...**

(1968, č. 1). Inšpiratívny článok na túto tému priniesol aj R. Blažek v článku *Červená koža rajčovina* na stránkach Spravodajcu mestského múzea (2012, s. 6–7).

... známe hurbanovské hnutie, ktoré vyvrcholilo v rokoch 1848 a 1849 malo isté väzby na Rajec? Jeden z povstalcov Viliam Šulek (prezývaný Vilko) narodený 31. marca 1828, syn rajeckého rodáka slovenského národovca Jána Šuleka (1774 – 1837), sa pridal spolu s bratom Ľudovítom k slovenským dobrovoľníkom a obaja patrili k najvernejším pomocníkom Jozefa Miloslava Hurbana. Viliama obesili spolu s Karolom Holubym 26.10.1848 pri Hlohovci (touto udalosťou sa inšpiroval Jozef Podhradský v dráme s názvom *Holuby a Šulek*) a jeho brat Ľudovít zahynul v komárňanskom väzení v roku 1848. Druhá hurbanovská (zimná) výprava sa začala v roku 1849 a bola vedená generálom Götzom. Prišla z Čiech a smerovala od Čadce na Budatín a Žilinu, prešla Rajcom, a so zámerom napadnúť od chrbta košútovcov v Turci, pokračovala na Pravno. Zachovali sa zápisky účtovníka tejto výpravy, moravského publicistu a oduševneného priateľa Slovákov Mateja Mikšíčka. O Rajci píše aj J. M. Hurban v liste svojej žene Anne.

DOLNÝ MLYN V RAJCI

... právo užívania vody a postavenia mlyna patrilo medzi tzv. menšie regálne práva? Našu poznámku súvisiacu s mlynmi na Rajčianke (p. Spravodajca mestského múzea 2008, s. 3) môžeme rozšíriť o informáciu zo zápisu v mestskej kronike, v ktorej sa vraví, že panské mlyny boli pod Lietavským zámkom, v Bánovej, vo Frývalde, v Rajci a v Babkove. Už v roku 1350 dostal Mikuláš Thyl v Konej od zemepána právo mlyna. Z roku 1539 pochádza nasledujúci záznam: „... dalo sa žita do mlyna do Raycza 14 luken, 1 k-

orec, z toho múky 20 luken“. Pre spresnenie: *lukno* (lat. cubulus) patrí medzi najstaršie známe miery. Orná zem s osevnou plochou pre jedno *lukno* sa rovnala ploche približne ¼ hektára. Neskôr sa veľkosť pozemku určovala pomocou *korcov* (lat. corus). *Korec* bola miera na zrno s obsahom asi 15 litrov, pričom 4 *korce* dali 1 *lukno*. Zmienku o mlynoch z neskoršieho obdobia obsahuje aj zápis v kronike, ktorý vykazuje znaky rajeckého nárečia: „*Píše sa rok 1885. Je tu hodne remeselníkov, no celé dzesiátky ľudí chodia za chlebom na majere v Uhrách, v Čechách, chodia aj do Prajskej (t. j. do Pruska, pozn. MS), do Rakús a niekteri odchádzajú až za more, ale tých je málo. Je tu niekoľko druhov remesiel, hlavne garbári, čižmári, sedlári, tkáči súkna a plátina, murári, tesári, stolári, mlynári, kováči, zámočníci, krajcári, kožušníci, klobočníci, bednári, masiari, perníkari, pekári, farbiari, mangliari, kotlári, organári a niekoľko obchodníkov s miešaným tovarom, predefšetkým židovského pôvodu. V obci sú dva mlyny – Horný a Dolný mlyn. V každom mlyne sú po dva kamene a spravia aj lohazu. Majitelia mlynov sa menia. Pri každom mlyne je aj píla na rezanie desek. Je tu aj pivovar umiestnený na rinku...*“

... v **Rajci len v nedávnej minulosti fungovalo výrobné družstvo RAJČANKA?** Bolo založené 8. novembra 1949 a zastrešovalo výrobu krajičského, brašnárskeho, kožušnickeho a obuvníckeho tovaru. 16. júla toho istého roku bolo v Čičmanoch založené papučiarске družstvo TEPLOBUV, ktoré tam fungovalo do roku 1964 a následne bolo zlúčené s RAJČANKOU. Vzniklo tak druhé najväčšie družstvo tohto druhu v rámci stredoslovenského kraja. V roku 1973 v ňom pracovalo okolo 600 pracovníkov, z toho asi 120 mužov, 480 žien, 55 učňov a 30 ľudí so zníženou pracovnou schopnosťou. Svoje slávne obdobie zažila RAJČANKA najmä v druhej polovici 20. storočia.

VÝROBA KONFEKCIE NA PÁSE V ZÁVODE RAJČANKA

... **ohlas francúzskej revolúcie zarezonoval aj v Rajci?** Stalo sa tak prostredníctvom jakobínskeho hnutia v Uhorsku, ktoré narástlo pod vplyvom francúzskych osvietencov. K jakobínom sa hlásil aj rodák z Rajca Karol Smetanovič, ktorý bol neskôr odsúdený za svoje názory na trest smrti. Tento krutý trest bol neskôr zmenený na doživotné väzenie. Smetanovič bol väznený na mnohých miestach, napríklad v Špilbergu, Brne a i., a nakoniec dokonca v Mukačeve, kde dostal v roku 1801 milosť. Bol pochovaný v rodnom meste v krypte rímsko-katolíckeho kostola.

... **mäsiarsky cech v Rajci bol utvorený už v roku 1669?** V roku 1874 bolo v mestečku 12 jatiek. V kronike sa píše, že ak sa niekto chcel dostať do rajeckého mäsiarskeho cechu len kvôli honosnému pohrebu, bol povinný dať do cechu „*achtel pywa*“ (asi 100 litrov) a vosk. Poslední najznámejší mäsiari, ktorí mal súkromné jatky zväčša na námestí až do znárodnenia v roku 1948 boli Šimkovci, a to Ján, Bertin, Štefan a Justín. Mäsiarskym remeslom sa zapodievali aj Viktor Madovčík, žid Ján Mahrer, Ondrej Smieško (prezývaný *Pánko*), Imrich Rutšek a Václav Uhlíarik z Malej Čiernej.

... **od roku 1959 fungoval v Rajci tzv. Dom osvety?**

Táto politická kultúrno-spoločenská ustanovizeň mala na starosti v 50. a 60. rokoch 20. storočia kolektivizáciu dedín, vydávanie žatevných novín, rôznych aktuálnych údernických „*fotonovín*“ a pod. Jeho zamestnanci usmerňovali okrem iného aj prácu tzv. osvetových besied v obciach. Tieto súveké inštitúcie vykonávali rôznorodú činnosť, od početných kurzov rôzneho zamerania až po lokálne rozhlasové vysielanie a vydávanie mesačníka *Rajčan*.

FOTONOVINY Z ROKU 1962

KURZ VARENIA V ROKU 1961

... **aj premietanie filmov v mestečku a rajecké kino OSVETA mali svoju vlastnú históriu?** Od roku 1920 sa v Rajci pre verejnosť premietalo v lekární na námestí „*u Hlatkej*“. Do mestečka dochádzal istý pán Petira z Varína, ktorý mal vlastnú súkromnú premietačku. Neskôr premietal tento osvetový nadšenec aj v budove Kľaku, a to už aj ozvučené filmy. A práve v budove Kľaku zažilo rajecké kino najväčšie časy slávy, a to najmä v 60. a 70. rokoch minulého storočia. Kinosála na poschodí bola pri žiadaných filmoch často naplnená do prasknutia, a to aj keď film premietali niekoľko dní za sebou pri dvoch až troch začiatkoch premietaní denne. Nezabudnuteľnú úlohu vo fungovaní kina zohral jeho zriadenec pán Skokan. Zo stálych starších návštevníkov boli premietaným filmom verní napr. Mikuláš Mikolka, Ján Baďura, Ondrej Žiliničik, Július Žucha a iní.

HOTEL KĽAK, KDE SA NACHÁDZALO KINO OSVETA (august 1968)

„PRÁZDNE“ PARKOVISKÁ NA SÍDLISKU SEVER V 70-TYCH ROKOCH

... kronika na svojich novších stránkach zachytáva štatistický prehľad súvisiaci s rozvojom automobilového priemyslu v meste? Prehľadné údaje sa uvádzajú vzhľadom na počty bytov a obyvateľov. Napríklad z údajov k 1. decembru 1970 sa dozvedáme, že osobné auto vlastnili občania v 84 bytoch, spolu až 376 obyvateľov, na motocykli sa vozili členovia rodín zo 175 bytov, konkrétne 810 občanov, vlastnú garáž malo 654 obyvateľov a ľudia zo 142 bytov a inú garáž (napr. v prenájme) malo vo vlastníctve 17 bytov a 80 jedincov. Asi by nikoho neprekvapilo, keby sa pri porovnaní týchto čísel s údajmi zo súčasnosti ukázali priepastné rozdiely vo všetkých predstavených položkách.

Pokračovanie nabadúce

Poznámka: Fakty z kroniky uvádzame tak, ako boli zaznamenané. V niektorých prípadoch zápisy upravujeme (najmä kvôli rozsahu), príp. doplníme našimi postrehmi a poznámkami.

PaedDr. Miloslav Smatana, CSc., absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre, pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave

7x foto: zbierka Mestského múzea v Rajci

NENÁPADNÝ HMYZ RAJECKEJ DOLINY 3

Príspevok sa zaoberá faunistickým prieskumom etomofauny (z radu chrobákov – Coleoptera) získanej prevažne preosievaním z vybraných lokalít Rajeckej doliny. Je tu uvedený aj postup na základnú úpravu obrázkov aj možnosť prevodu farebného obrázku na perokresbu v prostredí počítačovej grafiky.

Príspevok nadväzuje na predchádzajúce časti^{1,2)}, ktoré sa zaoberali aj metódikou makrofotografie drobného hmyzu a preparáciou pohlavných orgánov. Prieskum pokračoval na nižšie uvedených bližšie špecifikovaných lokalitách Rajeckej doliny v období do júna 2014. Podarilo sa poučovať aj niektoré druhy z minulosti. Väčšina druhov bola získaná preosievaním organických substrátov a čiastočne šmýkaním vegetácie.

1. Rajecké Teplice (49.1357 N, 18.6971), rastlinné zvyšky, 4.6.2013.
2. Kunerad (49.0923 N, 18.7180 E), smrekový les, brehy potoka, mach, 13.6.2013.
3. Kľače (49.1020 N, 18.6545 E), brehy potoka, vrbý, 11.7.2013.
4. Kunerad (49.1009 N, 18.7144 E), močiar a porast 12.7.2013.
5. Lietavská Závadka (49.1853 N, 18.6354 E), zhnité seno, 20.7.2013.
6. Rajec (49.0858 N, 18.6323 E), záhrady, prípadne na svetlo UV lampy, 7.8.2013.
7. Stránske (49.1126 N, 18.7031 E), breh potoka s porastom drevín, 09.7.2012.
8. Pod Kľakom (48.9779 N, 18.6057 E), údolie potoka, lieskový porast, 19.6.2012.
9. Lietavská Závadka (49.1840 N, 18.6485 E), brehy potoka, vrbý, topole, 4.10.2012.
10. Kunerad 1 (49.0985 N, 18.7209 E) smrekový les, 26.9.2013.
11. Kunerad 2 (49.1050 N, 18.6921 E), močiar, 26.9.2013.
12. Kunerad 3 (49.0956 N, 18.7114 E), pole, zhnitá slama, 26.9.2013.
13. Lietava (49.1774 N, 18.6760 E), pole, zhnitá tráva, 15.10.2013.
14. Višňové (49.1667 N, 18.7783 E), pole, zhnité seno, 15.10.2013.
15. Kunerad (49.0923 N, 18.7123 E), mach, smrekový les, 24.10.2013.
16. Rajecká Lesná, dolina Rybná (49.0315 N, 18.6278 E), breh potoka, mach, 29.4.2012.
17. Kamenná Poruba (49.0944 N, 18.6772 E), brehy potoka, jelše, vrbý, 13.8.2012.
18. Rajecká Lesná, dolina Rybná, (49.0300 N, 18.6306 E), 5.6.2011.
19. Ďurčiná (49.0545 N, 18.6628 E), brehy horského potoka. 28.8.2012.
20. Višňové (49.1494 N, 18.8041 E), potok, smrekový les, machové porasty, 31.8.2012.
21. Rajecká Lesná (49.0251 N, 18.6795 E),

- dolina, brehy potoka, 29.5.2012.
22. Rajec, 24.10.2006
23. Rajec – Šuja, (49.0670 N, 18.6030 E), cesta v smrekovom lese, 21.10.2012.
24. Cesta na Kľak (48.9830 N, 18.5933 E), smrek a liesky pri potoku, 4.8.2012.
25. Rajec, dolina Vojtová (49.0978 N, 18.6114 E), okolie potoka, 19.5.2013.
26. Rajec (49.0858 N, 18.63177E), záhrady, 6.6.2012.
27. Čičmany (48.9744 N, 18.5402 E), brehy potoka, 20.7.2012
28. Ďurčiná (49.0732 N, 18.6462 E), breh potoka, vrbý, javory, 2.8.2012
29. Rajec, dolina Vojtová (N 49.0893, E 18.6146), močiar, 6.10.2011.
30. Veľká Čierna, (49.0821 N, 18.5940 E), brehy potoka, 2.3.2014.
31. Rajec (49.0871 N, 18.6563 E), močiar, 20.3.2014, 3.4.2014.
32. Lietavská Lúčka (49.1706 N, 18.7229 E), (49.1683 N, 18.7264 E), 21.3.2014.
33. Rajec (49.0678 N, 18.6123 E), brehy potoka, 30.3.2014.

Pre publikačnú činnosť je vhodné zmieniť sa aj o úprave nafotenených obrázkov v prostredí počítačovej grafiky. Na tento účel ako jeden z viacerých slúži napríklad profesionálny program Adobe Photoshop, ktorého činnosť je popísaná vo viacerých príručkách³⁻⁵⁾ aj na internete.

K najmenej náročným patrí vybielenie podkladu pomocou (Obraz – Prizpůsobení – Křivky – Nastavit bílý bod nebo Auto) alebo (Obraz – Prizpůsobení – Nahradit barvu). Zaostrovanie sa najlepšie vykoná prevodom (Obraz – Režim) z farebného priestoru RGB do priestoru Lab a po vypnutí kanálov **a** a **b** potom v kanále jasu **L** po prípadnom zvýšení kontrastu (Obraz – Prizpůsobení – Jas a kontrast) použiť (Filtr – Za-

ostření – Smart Sharpen) s nasledujúcim (Obraz – Režim) spätným prevodom Lab priestoru do fotografického priestoru RGB.

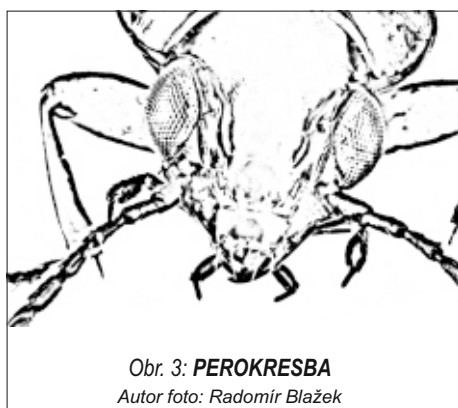
Pre niektoré publikačné účely je vhodná úprava s použitím funkcie reliéf (Vrstva – Duplikovat vrstvu), v tejto vrstve použiť (Filtr – Stylizace – Reliéf) a nasledovne (Vrstva – Styl vrstvy – Volby prolnuti – Krytí). Parametre funkcií Reliéf a Krytí je potrebné odskúšať pre daný účel. Vrstvy zlúčiť (Vrstvy – Do jedné vrstvy). Ukážka je na obr. 2.

Obr. 1: PŮVODNÝ OBRÁZOK
Autor foto: Radomír Blažek

Obr. 2: ZAOSTRENIE S RELIÉFOM
Autor foto: Radomír Blažek

Obr. 3: PEROKRESBA
Autor foto: Radomír Blažek

Niekedy je potrebné napríklad pre jednoznačné zobrazenie a zdôraznenie určovacích znakov, ktoré nie sú rušené farbou a leskom na fotografii, uviesť zreteľnejší pohľad na daný objekt. Na tento účel sa zvyčajne používa perokresba, ktorá sa kreslí ručne alebo pomocou zvláštneho nástavca na mikroskop, umožňujúci pohľad do mikroskopu a zároveň na kresliaci papier. Na vytvorenie perokresby prevodom farebného obrázku na perokresbu bol odskúšaný postup úpravy pomocou filtra (Filtr – Skica –

Fotokopie) s nasledovným prevodom na čier-no-biely obraz (Obraz – Režim – Stupně šedi) alebo jemnejšou zmenou (Obraz – Přizpůsobení – Nahradit barvu – L = -100). Ukážku vid' na obr. 3.

Pre archiváciu odporúčam vyhotovené obrázky príbežne číslovať a o každom viesť presnú evidenciu (jeho poradové číslo, lokalita nálezu – vrátane GPS súradníc, dátum, prípadne ďalšie údaje ako charakter lokality, veľkosť chrobáka a iné). Nesmie chýbať meno nálezu.

Ďalej je tu v abecednom poradí uvedený súpis určených druhov. Pri každom je udaná aj lokalita označená písmenom L s číslom podľa hore napísaného zoznamu. Sú tu registrované druhy pre Rajeckú dolinu nové, alebo druhy v minulosti už zistené, novo určené alebo nájdené na nových lokalitách. V zberoch sa objavil aj hmyz, ktorý sa zatiaľ bohužiaľ určiť nepodarilo.

Aderidae

Aderus populneus (Creutzer, 1796) – L31

Anthicidae

Anthicus antherius (Linnaeus, 1760) – L26
Omonadus floralis (Linnaeus, 1758) – L13, L26
Omonadus formicarius (Goeze, 1777) – L5, L14

Anthribidae

Dissoleucas niveirostris (Fabricius, 1798) – L30

Apionidae

Cyanapion spenci (Kirby, 1808) – L5
Ischnopterapion loti (Kirby, 1808) – L15
Protapion apicans (Herbst, 1797) – L15
Protapion assimile (Kirby, 1808) – L15
Synapion ebeninum (Kirby, 1808) – L15

Bruchidae

Bruchus atomarius (Linnaeus, 1761) – L4

Byrrhidae

Curimus erichsoni (Reitter, 1881) – L20
Cytilus sericeus (Forster, 1771) – L18
Pedilophorus auratus (Duftschmid, 1825) – L2
Simplocaria acuminata (Erichson, 1847) – L20

Cantharidae

Rhagonycha testacea (Linnaeus, 1758) – L4

Carabidae

Agonum micans (Nicolai, 1822) – L17
Agonum sexpunctatum (Linnaeus, 1758) – L29
Badister sodalis (Duftschmid, 1812) – L31
Bembidion properans (Stephens, 1828b) – L26
Dromius agilis (Fabricius, 1787) – L6
Dromius quadrimaculatus (Linnaeus, 1758) – L22
Pterostichus diligens (Sturm, 1824) – L33
Tachyta nana (Gyllenhal, 1810) – L27
Trechus pulchellus (Putzeys, 1846) – L21,

L27

Trechus quadristriatus (Schrank, 1781) – L3, L7, L24
Trechus splendens Gemminger et Harold, 1868 – L31

Cerylonidae

Cerylon fagi (Brisout, 1867b) – L9

Cleridae

Tillus elongatus (Linnaeus, 1758)

Coccinellidae

Aphidecta oblitterata (Linnaeus, 1758) – L23

Cryptophagidae

Ephistemus reitteri (Casey, 1900) – L15

Curculionidae

Anthonomus pomorum (Linnaeus, 1758) – L17
Ceutorhynchus pallidactylus (Marsham, 1802) – L3
Cotaster uncipes (Boheman, 1838) – L16
Datonychus arquatus (Herbst, 1795) – L33
Dorytomus dejeani (Faust, 1883) – L24
Dorytomus tremulae (Fabricius, 1787) – L24
Furcipes rectirostris (Linnaeus, 1758) – L17
Hypera nigrirostris (Fabricius, 1775) – L15
Leperisinus fraxini (Panzer, 1779) – L6
Nanophyes marmoratus (Goeze, 1777) – L4
Nedyus quadrimaculatus (Linnaeus, 1758) – L31
Notaris aterrimus (Hampe, 1850) – L15
Orchestes testaceus (P.W. Müller, 1776) – L30
Otiorhynchus scaber (Linnaeus, 1758) – L15
Rhynchaenus testaceus (Müller, 1776) – L15
Sitona sulcifrons Gyllenhal, 1834 – L33
Sitona suturalis (Stephens, 1831) – L15
Stenocarus ruficornis (Stephens, 1831) – L15
Thamiocolus viduatus (Gyllenhal, 1813) – L33

Dermestidae

Anthrenus fuscus (Olivier, 1790) – L5

Elateridae

Adrastus pallens (Fabricius, 1792) – L4

Histeridae

Carcinops pumilio (Erichson, 1834) – L13

Heteroceridae

Heterocerus fenestratus (Thunberg, 1784) – L6

Hydrophilidae

Anacaena globulus (Paykull, 1798) – L25
Anacaena lutescens (Stephens, 1829) – L2
Cercyon analis (Paykull, 1798) – L33
Cercyon laminatus (Sharp, 1873) – L6
Cercyon lateralis (Marsham, 1802) – L4
Cercyon quisquilius (Linnaeus, 1760) – L13
Cercyon terminatus (Marsham, 1802) – L13, L14
Cryptopleurum minutum (Fabricius, 1775) – L2, L4, L14, L15

Cryptopleurum subtile (Sharp, 1884) – L5
Hydrobius rottenbergi (Gerhardt, 1872) – L6
Laccobius striatulus (Fabricius, 1801) – L6
Megasternum concinnum (Marsham, 1802) – L2, L14, L17

Chrysomelidae

Aphthona atrocaerulea (Stephens, 1831) – L17, L19
Batophila rubi (Paykull, 1799) – L15
Crepidodera aurea (Geoffroy, 1785) – L9, L10
Derocrepis rufipes (Linnaeus, 1758) – L18
Galerucella tenella (Linnaeus, 1760) – L10
Hippuriphila modeeri (Linnaeus, 1760) – L15, L17
Chaetocnema conducta (Motschulsky, 1838) – L11
Chaetocnema hortensis (Geoffroy, 1785) – L14, L33
Chaetocnema picipes Stephens, 1831 – L32
Chrysolina varians (Schaller, 1783) – L4
Longitarsus curtus (Allard, 1861) – L3, L17
Longitarsus kutcheriae (Rye, 1872) – L9, L10, L32
Longitarsus luridus (Scopoli, 1763) – L28
Longitarsus melanocephalus (De Geer, 1775) – L11
Minota carpathica (Heikertinger, 1911) – L27
Neocrepidodera transversa (Marsham, 1802) – L4
Podagrica fuscicornis (Linnaeus, 1767) – L6
Phyllotreta armoraciae Koch, 1803 – L4
Phyllotreta astrachanica (Lopatin, 1977) – L15
Phyllotreta atra (Fabricius, 1775) – L6
Phyllotreta nigripes (Fabricius, 1775) – L6
Phyllotreta nemorum (Linnaeus, 1758) – L17
Phyllotreta tetrastigma (Comolli, 1837) – L25
Phyllotreta vittula (Redtenbacher, 1849) – L9
Psylliodes affinis (Paykull, 1799) – L30
Psylliodes dulcamarae Koch, 1803 – L30
Galerucella tenella (Linnaeus, 1760) – L10

Kateretidae

Kateretes pedicularius (Linnaeus, 1758) – L4

Leiodidae

Anisotoma orbicularis (Herbst, 1792) – L17
Sciodrepoides watsoni (Spence, 1813) – L12

Melandryidae

Orchesia minor (Walker, 1837) – L7

Mordellidae

Mordellistena neuwaldeggiana (Panzer, 1796) – L6
Mordellistena variegata (Fabricius, 1798) – L6

Monotomidae

Monotoma longicollis (Gyllenhal, 1827) – L4
Monotoma picipes Herbst, 1793 – L4
Rhizophagus parallelocollis (Gyllenhal, 1827) – L26

Nitidulidae

Nitidula bipunctata (Linnaeus, 1758)

Pselaphidae

Bryaxis bulbifer (Reichenbach, 1816) – L15
Bryaxis curtisi (Leach, 1817) – L9
Bryaxis nodicornis (Aubé, 1833) – L15
Bythinus securiger (Reichenbach, 1816) – L31

Scirtidae

Cyphon ruficeps (Tournier, 1868) – L4

Scaptiidae

Anaspis frontalis (Linnaeus, 1758) – L8
Anaspis thoracica (Linnaeus, 1758) – L6

Scolytidae

Hylesinus fraxini (Panzer, 1779) – L33

Staphylinidae

Anthobium atrocephalum (Gyllenhal, 1827) – L9
Anotylus rugosus (Fabricius, 1775) – L6
Autalia rivularis (Gravenhorst, 1802) – L1
Tachinus sibiricus Sharp, 1888 – L1

Tenebrionidae

Corticeus unicolor (Piller et Mitterpacher, 1783) – L22
Scaphidema metallica (Fabricius, 1792) – L17

Throscidae

Aulonothroscus brevicollis (Bonvouloir, 1859) – L17

KU ZAREGISTROVANÝM DRUHM JE ĎALEJ UVEDENÝCH NIEKOLKO ZAUJÍMAVOSTÍ.

Cercyon laminatus Sharp, *Cryptopleurum subtile* Sharp – jedná sa o chrobákov s ojedinelým výskytom v bývalom Československu. *Cryptopleurum subtile* Sharp žije len na vybraných teplých slnečných lokalitách a do roku 1997 bol na Slovensku dokladovaný jediným exemplárom zo Zemplínskej šíravy.⁶⁾ V súčasnej dobe je ale registrovaný z viacerých lokalít.

Chaetocnema conducta Motschulsky bola donedávna známa len z lokalít na južnom Slovensku, v súčasnej dobe sa šíri na sever (napríklad až Železné hory v ČR).

Tachinus sibiricus Sharp. V súčasnej dobe sa zdá, že našim územím prebieha

severozápadná hranica jeho rozšírenia. Tento druh bol teraz po prvýkrát zaznamenaný z územia Slovenska. Od ostatných u nás žijúcich druhov sa zreteľne líši výrazne uhlovými (oproti zaobleným) zadnými rohmi štítu.⁸⁾

Poznámka k predošlému príspevku, ktorá sa už nedostala do tlače, kde sa spomínala živica DMHF, vhodná na lepenie aedeagusov. Jej chemický názov je – dimethylhydantoin formaldehyd alebo tiež: polymer 5,5-dimethyl-2,4-imidazolidindionu s formaldehydom, uvedené v prameni⁷⁾. Tam možno nájsť tiež užitočné rady pre preparáciu.

LITERATÚRA

1. Blažek R.: Nenápadný hmyz Rajeckej doliny. Spravodajca mestského múzea Rajec. 2012, s. 2.
2. Blažek R.: Nenápadný hmyz Rajeckej doliny 2. Spravodajca mestského múzea Rajec. 2013, s. 15.
3. Willmore B.: Mistrovství v Adobe Photoshop 7. Computer Press, Praha 2002.
4. Lindner P., Myška M., Tůma T.: Velká kniha digitální fotografie. Computer Press, Brno 2004.
5. Milburn K.: Digitální fotografie – Profesionální techniky. CP Books, Brno 2005.
6. Boukal M: Dosud známé lokality *Cercyon* (*Paracycreon*) *laminatus* a *Cryptopleurum subtile* v České a Slovenské republice a poznámky k ekologii těchto druhů (Coleoptera: Hydrophilidae: Sphaeridiinae). Klapalekiana, 33, (1997), 143-149.
7. Boukal M., Rébl K.: *Clambus gibbulus* – první nález pro Českou republiku (Coleoptera: Clambidae). Západočeské entomologické listy, (2011), 2, 37-40.
8. Blažek R., Jászay T.: Nálezy drobkovitých *Pseudopsis sulcata* Newman, 1834 a *Tachinus sibiricus* Sharp, 1888 (Coleoptera, Staphylinidae: Pseudopsinae, Tachyporinae) na Slovensku. *Folia faunistica Slovaca*. 19 (1), 2014: 71-74.

Ing. Radomír BLAŽEK z Rajca, vyštudoval Fakultu technologickú VUT Gottwaldov – ČR, amatérsky entomológ, člen Slovenskej entomologickej spoločnosti pri SAV Bratislava.

Kontakt: radom.blazek@gmail.com

Obr. 3:
Tachinus sibiricus Sharp
 Foto: M. Mantič

Obr. 4:
Tachinus sibiricus – OKRAJ ŠTÍTU
 foto: M. Mantič

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK

7. výber: písmená T – U

T

tabla ž. (veľká) plocha poľnohospodárskej pôdy: *A také ohromné tabli farské boľi, no strašné, veľké roľe* (Rj)

tácka ž. podnos na podávanie pokrmov, roznášanie riadu a pod.: *Jedna tácka mi ostala po mamke* (Rj)

táčac *nedok.* zvinovať, skrúcať: *Potom sa (ľan) močel, potom sa táčal, potom sa túkel na tukačoch* (Rj)

táčka ž. niečo stočené, zvinuté, zvitok: *Ten ľen mokrí, zme to chiceli do ruki a takú táčku zme s_ teho spraveli* (Rj)

táffica ž. klob. doska, na ktorej sa váľali filce (pri výrobe klobúkov): *táffica* (Rj)

taje i **tajek** *zám. ukaz. prísl.* ukazuje, príp. odkazuje na smer alebo miesto, ktorým prechádza dej; tade, tadiaľ: *Kec píš taje, si fšimňi* (Rj); *A ti dziefčíská ľen za mnu. Kaje som ja išiel, taje aj oňi* (Rj); *A ja som obrácel taje hore chodňikom k cinteru* (Rj); *No taje ces ti hori išli* (Rj); *tajek* (Či)

taktok *zám. ukaz. prísl.* týmto spôsobom, takto: *Mama mu vraví, ale mladí pán, predajú ho mňe. Taktok povedala* (Rj)

tamoci *zám. ukaz. prísl.* odtiaľ, stadiaľ: *Ná tamoci uš chudziatko potom išla slúžidz do fari* (Rj); *Aľe tamoci ma zas preloželi spiatki do Braťslavi* (Rj)

taňier *m.* 1. nádoba na podávanie pokrmov; jej obsah: *To mám ešče po prabapke henti pekné taňiere* (Rj); *Zje aj dva taňiere poliefki a furt sa obzerá, čo bi si ešče dal* (Rj) 2. olej. kovová platňa v lise na ľanové semeno: *taňier* (Rj)

taška ž. kabela, kapsa: *Ñebolí taški, do zászceri ženi kupovali* (Rj)

tato i **tatko** *m.* otec: *Aj že uš prišla domoh a hovorela, jój, tato, ja som modzrázi aj hladná* (Rj); *Tato boľi krajčírom a mňe sa šidz ñechcelo* (Rj); *Tatko bol bednárom, kvalítne robel a ten dbal na to, len čisto robic* (Rj) **tacinko** *m. zdrob. expr.:* *Moja mi vraví, aľe mi zme hñedz vedzeľi, tacinko, ke_ ci dopratal tú kobolku čiernu, že budze dobrá* (Rj)

tedi (aj **ftedi**) *zám. ukaz. prísl.* ukazuje na minulosť pomenovanú predtým, vtedy, v tom čase: *Mama tam teda tedi slúžela* (Rj)

teho *zám. (dat. zám. ten) expr.* má citový význam a vyjadruje nespokojnosť, neľúbošť, počudovanie, nadšenie (obyč. vo zvolaciach vetách); toho: *To si mu keľo dala teho jedzeňia?* (Rj)

V predchádzajúcich ukážkach z rajeckého nárečového slovníka sme postupne predstavili nárečové slová písmen A – Š spolu s opisom štruktúry výkladu nárečového slova v rámci hesla, zoznamom použitých skratiek a znakov a súpisom skúmaných obcí (p. *Spravodajca Mestského múzea Rajec*, 2007, s. 6 – 11; 2008, s. 6 – 10; 2009, s. 9 – 13; 2010, s. 11 – 14; 2011, s. 7 – 11 a 2012, s. 8 – 13).

Čitateľom a priaznivcom rajeckého nárečia sa v aktuálnom čísle spravodajcu dostáva do rúk už siedme pokračovanie ukážkového výberu, tentoraz písmen T – U.

tehoto *zám. ukaz. (gen. zám. tento)* odkazuje na osobu už spomínanú alebo známu zo súvislosti; tohto: *Ešče ho poslal aj na siahovicu do hori. Ten tohoto paholka* (Rj)

teľina ž. odstavené teliatko, samica: *teľina* (Či)

tér *m.* decht na impregnovanie drevených predmetov: *Mohel to s_ térom natreč, dukšie vidržalo* (Rj)

teror *m. nov. násilie, prenasledovanie, hrôzovláda:* *Ftedi žandári scíhali, ke_ to urobela žena. Dzeže, to bol hrozni teror! Strašná nadvláda pot čaškím hriechom* (Rj)

robeli kroví po dzedzinách (Rj)

tesárčina ž. tesárske remeslo; práce súvisiace s týmto remeslom: *Osem rokvoľ cez ľeto som robel tesára. Ja viem aj tesárčinu* (Rj)

téš *I. zám. vymedz. vyjadruje totožnosť al. podobnosť dejov, vlastností al. kvantity, práve tak, rovnako:* *Repku zme též žiňali kosákoma* (Zb) *II. čast. zdôrazňuje pripojený výraz:* *Téš tam bola mladá ñevesta z_ mladím zacom* (Zb)

ťerušina ž. zelina (bližšie neurčená): *ťerušina* (Či)

ťetka ž. (iba v Či, Fa inak **cetka**) otcova al. matkina sestra: *Jeho vlasná ťetka mu dohovarali* (Či)

tíždzeň *m.* obdobie siedmich dní: *Ľebo to (dbenka) sa používalo, povedzme, raz do tížňa* (Rj); *Ñebol tam aňi tíždzeň a už mu bolo duho* (Rj)

tkac *nedok.* prepletaním útku a osnovy zhotovovať tkaninu: *Potom po súkaňi sa tkal, po tkaňi sa teda plátno biefelo, potom sa plátno pralo* (Rj)

tľiapac *nedok.* 1. búchať o seba dlane, capkať, tľieskať: *Duho sa jednali a kím sa jednali, ruki si tľiapali a potom bol oldomáš, išli si do mesta vipic* (Rj) 2. expr. rozprávať hlúposti, tárať: *Čo to tľiapeš, mu vravím, reku, čo máš vipité?!* (Rj)

točka ž. diera do nory škrečka al. hraboša: *točka* (Či)

toľo i **teľo** *I. neskl. zám. ukaz. číslov. 1.* ukazuje na kvantitu pozorovanej veci, toľko: *Ľen teľo som si zal, čo som vládal* (Ri); *Mľieko sa tedi ñedávalo, keľo bolo, teľo sa šetko upotrebelo doma* (Ri); 2. obyč. v spoj. (**ľen**) **teľo** poukazuje (obmedzujúco) na mieru, aspoň to: *Teľo viem, že mi spomínala, že ešče akúsi židofku tam naproci opatrovala a ona hej ždi dávala tú ribu slanú na večeru* (Rj) *II. čast. stupňuje mieru a účinok rozpravanej udalosti:*

ŽENA S TAŠKOU (na Rajeckom jarmoku)

tesár *m.* majster vykonávajúci tesárske remeslo; odborník opracúvajúci drevo napr. na stavebné konštrukcie: *Tesári*

Toľo, toľo, toľo... až naras šetko nabok, takto, a... brovingom. Aj som kobolu puscel, boľi bi ma zastrelēli (Rj)

topárka ž. nástroj na mútenie mlieka v dbanke; pohyblivá časť tohto nástroja: *To si žena rozložela a naliala do toho spodného vikšieho tej smatánki, no a potom ten vrchný, ale bola na to aj tá topárka treba.... To zme též robeli. To také kolečko a malo dziérki. To kolečko. A prostrietku bola palica, musela bic. To sa volalo topárka. To kolečko s_timi dziérkami malo prostrietku dzierku a tá palica sa tam musela dobre upevniť (Rj)*

TOPÁRKA Z MASELNICE

topor m. 1. druh tesárskej sekery s dlhšou rúčkou: *Mal topor a sekeru. Topor bol takí duhi, taká duhá sekera aš, pravda, rovno kreše (Rj)* 2. drevená násada do motyky, rýľu, sekery a pod.: *Musel na motiku zehnadz noví topor (Rj)*

tovariš m. pomocník majstra (v minulosti): *Boľi zme vždi traja učni, no a tovarišvo vedľa potrebi (Rj); Ja som bol nie jako učeň, no ale ja som hñedz robel jako tovariš, lebo bol brat pri mñe (Rj)*

tráfac sa i trafovac sa nedok. náhodou sa objavovať, ukazovať sa, ponúkať sa, naskytovať sa: *Trafuje sa mi mi dobrá kúpa (Rj); To sa mu tráfa veľké ščascie hentam robic (Rj)*

trafic sa dok. prihodit' sa, naskytnúť sa: *Ke_ca nám to (zlomenie kolesa) trafelo na poli alebo v hore, museli zme si ñejako pomósc (Rj)*

trajbajzeň ž. klob. kovový nástroj na upevňovanie a sťahovanie povrázka na klobúku: *trabajzeň (Rj)*

traki m. pomož. 1. plecnice na držanie mužských nohavíc: *Načo sú ci ti traki? (Rj)* 2. kožené popruhy: *traki (Či)* **tráčki, tráčkiki** m. zdob.: *tráčki (Rj); tráčkiki (Či)*

traksňa ž. drevená sklenárska krošňa: *traksňa (Či)*

trám m. hrada: *Lebo aj ñúterñia priečka ke_bola nosná, aj tá sa musela hñedz murovadz, abi mohol trámi, stropi ukladac (Rj)*

trasorítka ž. spevavý vták, zool. traso-

chvost biely (Motacilla alba): *To tu lietalo, vrapce, lastovički, trasorítki, síkor-ki, čo si si zmislēl (Rj) ♦ je jako trasorítka (Rj) – je veľmi chudý*

trávnička ž. druh lesnej jahody, bot. jahoda trávnicová (Fragaria viridis): *Nazbierali tich trávnič, boľi také menšie, ale sladunké (Či)*

trdlo s. expr. nadávka: *Čo si to za trdlo dovľielkele domoch, načo ci je taká žena?! (Rj)*

trec nedok. šúchaním zodierať, odierať, drobiť na niečom: *Mefence, to sa trhá prstami, ale ja už trem na treľiačku (Rj)*

trecí čísl. rad. (k číslovke 3) určuje poradie, na ktorom mieste: *Potom mal uš trecú ženu, moja mamka, tá umrela hñec po vojñe (Rj); Potom sa musel žeñic trecí ras (Rj)*

treľco s. náradie na strúhanie zeleniny, ovocia, cesta a pod.: *Na treľci to mám dzesi-čosi postrúhané (Rj)* **treľiačko** s. zdob.: *Ale ja už robím treñím na treľiačku, to je uš trené cesto a to je treľiačko (Rj)*

trepac nedok. 1. uvoľňovať vlákno z textilných rastlín; prvý raz čistiť konope (zbavovať ich pazderia), ľan a p.: *Potom sa (ľan) česal, ba trepal, vidziš, som sa pomíľela, trepal na dvoch trepačkách (Rj)* 2. expr. veľa (často nezmyselne) rozprávať: *Pozeram nañho, reku, čo to trepe, načo mi to hovori! ? (Rj)* **trepávac** opak. k 1: *Na tich trepačkách zme ho trepávali (Rj)*

trepac sa nedok. expr. pomaly, namáhavo ísť, kráčať: *Dze sa ten trepe s_tím batohom? (Rj)*

TREPAČKA

trepáčka ž. nástroj na ručné spracúvanie ľanu al. konopí, trlica: *Len sa trepal na dvoch trepačkách (Rj)*

tresnúc i tresnúc dok. expr. 1. spadnúť:

TRASORÍTKA (trasochvost biely)

Fľaša mu treskla na zem a bolo po vísľuške (Rj) 2. plesknúť, rachnúť (o hrome a blesku): *Bola búrka a dzesi tu blízo dobre treslo (Rj)* 3. silno udrieť, buchnúť: *Takú mu spagruki tresnul, že bol hñedz na zemi (Rj)*

trezalka ž. liečivá bylina so žltými kvetmi, bot. ľubovník bodkovaný (Hypericum perforatum): *Aj trezalku zbierali, tá že bola dobrá na ñervi (Rj)*

trhac nedok. oddeľovať trhaním: *Mefence, to sa trhá prstami (Rj); Len sa najprv sial, potom sa pľeval, potom sa trhal, potom sa drel na drieči (Rj)*

trhance m. pomn. druh múčneho jedľa, trhané halušky: *Aj trhance zme robeli na obed, čo sa ríchlo dalo (Či)*

trhovisko s. zried. miesto kde sa konajú trhy, tržnica: *Ñiekeri sa pristaveli aj na trhovisku, aj to bolo, na kravi a koñe (Rj)*

trimo s. stol. rezb. (aj **vaštic**) vyrezávaná skriňa so zrkadlom a mramorovým umývadlom: *trimo (Rj)*

trlica ž. nástroj na ručné trepanie ľanu alebo konopí: *Ešče som dzesig mal trlicu, ñeviem či hu ešče najdzem (Rj)*

trnka ž. 1. divo rastúci pichľavý ker s trpkými guľkovitými plodmi, bot. trnka obyčajná (Prunus spinosa): *Trnki, to rástlo po medzách (Rj)* 2. plod tejto rastliny: *Trnki sú také trpkasté, aš kedz ih mráz ošľahñe sú trochu sladkavé (Rj) ♦ šipki, trnki hlohiñe, šecko v bruchu pohiñe (Rj) – rýmovačka*

trnosľifka ž. trpký guľkovitý plod trnky obyčajnej: *trnosľifka (Či)*

trnoví príd. v spoj. **trnoví kvet** (Či) – kvet trnky obyčajnej

trojački ž. pomn. nástroj na ručné spracúvanie ľanu alebo konopí, druh trlice: *trojački (Či)*

trtol m. kostrč hydiny, trtáč: *Strašñe ľúbel ti trtoli ohrízac s_poliefki, mñe to bolo masné (Rj)*

trúbelka ž. zdob. sladký (zatočený) zákusok, trubička: *Aj takí Turci chodeli, mali také špicaté čapice a predávali také trúbelki, palički, kokusové cukrové, tera sa hovori zákuski (Rj)*

truhelka ž. 1. menšia truhla, skrinka; truhlica: *To mali na vozoch také truhelki a tam mali šeljaké prasiatka, ceckové aj vačñie (Rj); truhelka na hrnce (Či)* 2. miesto na okraji horného pitvora, obyč. určené ako hñezdo na vajcia: *truhelka f_pitvore (Či)*

truhelnák m. väčšia drevená debna, truhlica: *To mal takí truhelnák, mal také priečinky a tam malí jabuká a také* (Rj)

trúnek m. alkoholický nápoj, pálenka: *To sa aj tag volalo, aláž z rumom. To je takí slatki trúnek* (Rj); *Potom rozloželi po stole chliep, trúnek, oplatki, mad* (Zb)

túc i **túsc** nedok. 1. udierať, tlčiť: *Reku, čo robí, že fur tuče od rána?* (Rj); *Neprestal túdzd do noci* (Rj) 2. tlčením spracúvať, vytíkať (o ľane): *Potom sa (ľan) močel, potom sa táčal, potom sa túkel na tukačoch* (Rj)

tučeník m. osúch pečený z potlčených primrznutých zemiakov, ktoré ostali v zime zabudnuté na zemiačnisku: *Piekli sa aj tučeníki* (Či)

túk m. nástroj na roztlkanie al. mliaždenie: *S túkom v mažiari som orechi potúkla* (Rj)

tukáč i **tukač** m. nástroj na tlčenie vymáčaných a vysušených konopí: *Potom sa (ľan) močel, potom sa táčal, potom sa túkel na tukačoch* (Rj); *tukač* (Rj)

tukan m. expr. nečinne sa potlkajúci človek; hlupák: *Joj, s ňím si ľen daj pokoj, to je takí tukan* (Rj)

tuoci zám. ukaz. prísl. z tohto miesta, odtiaľto, stadiaľto: *Ľebo tuoci, dzesi spoza vrchu prišiel* (Rj); *Som mu to ftedi vravel, že tuoci aš po kraj hori je naše* (Rj)

turan m. rastlina, bot. plesnivček (Omalotheca) al. paplesnivček (Gnaphalium dioicum): *turan* (Či)

túsc p. **túc**

tustí prid. tučný: *Možno si ho aj pamatáš, takí tustí, stával na rinku* (Rj)

tvaruoch m. zastar. zried. (častejšie tvaroch) výrobok z kyslého mlieka: *Najprf sa natrelo ľekvárom alebo sa dal na vrch tvaruoch* (Rj)

U

ubic dok. dať bitku, výprask, zbit': *A kedz hu ubila, ona ušla* (Rj)

ublížiť dok. spôsobiť bolesť, ranit': *A tam bolí kameře, to mu ublíželo* (Rj)

ubožiak m. 1. poľutovaniahodný tvor, úbohý človek, neborák: *Na púci bolí samí žebráci a ubožiaci šel'ijáci* (Rj) 2. chudobný človek, bedár; chudák: *Tedi sa ľen ten mal dobre, gdo mal remesielko aj gazdofstvo. Gdo mal ľen gazdofstvo, bol ubožiak, čo sa mu urodzelo, to doma prejedlí a ňestačelo* (Rj)

ucekac nedok. (tajne, nepozorovane) odísť; svojvoľne opustiť isté prostredie, povolanie ap.: *Ke com ja tam s tíma ľudzoma bola sama a peňiazze už mali, s peňiazmi ucekali preč stamoci* (Šu)

ucerať m. kus tkaniny na utieranie tela: *Ešče aj uceráki som dostala do víbavi* (Rj)

uciereň ž. (v Či **uťiareň** i **huťiareň**)

1. polnočná omša na Vianoce: *Ščedri večer ból, o polnoci chodzeli na uciereň* (Rj); *uťiareň* (Či) 2. zried. predsieň pred vstupom do vnútra kostola: *A chlapi v ucieriňi stáli* (Rj)

ucierka ž. kus tkaniny na utieranie riadu: *F kasňi naboku so mala ucierki pekře poukladané, vižehľené* (Rj)

učeň m. kto sa učí remeslu: *Pri tem mal majster aj tovariši, ajučňi* (Rj)

učic nedok. poskytovať vedmosti, zručnosti; pôsobiť ako učiteľ; vyučovať: *Nuš, učel ma Jozef Jakubíg Mihálka, de zme bolí vďi traja učňi* (Rj)

učic sa nedok. pripravovať sa na budúce (obyčajne remeselnícke) povolanie: *Učel som sa tri roki, tu v Rajci* (Rj)

TUKÁČ

učil'išče s. nov. vzdelávacia ustanovizeň, vzdelávacie stredisko: *Druhí zas, ten bol z Malěj Černěj, ten bol v učil'išči, potom bol f Prahe* (Rj)

učiná i **ujčiná** ž. manželka matkinho brata; ujcova manželka, teta: *Prišla učiná, že ona mi teraz navarí* (Rj); *Taká popredná rodina doňiesla takétok kachle, pravda, ťetki, striné, ujčiné a krsná mama, jej birmovná* (Fa)

udziareň ž. drevená búdka, v ktorej sa údi mäso, klobásy, slanina a pod.: *Hentam vzadu za šopu som si udziareň postavil* (Rj)

údzic (aj **húdzic**) nedok. konzervovať (mäso, klobásy, slaninu a p.) dymom: *Klobáski som si sám údzel* (Rj)

uhasic dok. prekaziť horenie, zhasiť: *No, uš potom (kúďel) uhasel, ked horela* (Fa)

uhel m. roh (budúcej), stavby, budovy: *Prví uhel ke bol, tam sa dala svrčinka, to bolo gliechové* (Rj)

Uhersko s. bývalý stredoeurópsky štát, Uhersko: *Potom bednárske remeslo, tí chodzeli aj po Uhersku robic kadze do tích páľeňic* (Rj)

uhnúc (sa) dok. uvoľniť cestu, vyhnúť sa, odstúpiť (sa), ustúpiť: *Jako (postrelený jeleň) bežal, ja son sa uhnú, som sa bál, abi ma rohom ňetreščól, ňekmasnúl a tera že ho strelím* (Rj)

uhofnica ž. mur. nástroj na meranie uhlov, sklonu a p.: *A uhol'nica, to už musel*

každí si vedzec spravic (Rj)

uhoscic dok. pohostiť, počastovať: *Potom išli za stvol, uhosceli sa, ke ca uhosceli, muzika a svadba išla do krčmi* (Zb); *Večer si naškvareli vajedz a slarini, uhosceli aj muzikantov a čo im ostalo, popredali gazdom* (Zb)

úhrapki m. pomn. odpadky pri mlátení obilia, zvyšky klasov a slamy: *Čo ostalo po zemi, to bolí už ľen úhrapki* (Rl)

ucho s. vec pripomínajúca vonkajšiu časť orgánu sluchu; držiak na nádobe: *Bolí puténka a veľká putňa. Používali to... Napájac statek, to prvej ňeboľi kíbl'e. Takto sa to držalo za jedno ucho, právda, a to si môžeš prectavic, že potom bola aj vačia* (Rj); *A tá putňa takto vizierala. Ako toto. Tak čľapato trochu a tu ucho a to sa tag noselo* (Rj)

uchodzic nedok. ponáhľať sa, bežať, utekať: *Ja ca naučím, počkaj. No ňehal ma tam a už uchodzel* (Rj); *Uchodzel som tam do Košiarí, šak tí za mnu ňepojdzeš* (Rj)

ujac sa dok. 1. prijať sa (o rastlinách), pustiť korene: *Kúpeli zme vloři semenó, to kúpol ten chlapec v Braťislave, aj sa to ujalo a to ci bola burgiňa červená* (Rl) 2. rozšíriť sa, nájsť ohlas, uplatniť sa: *A ľebo ináč to volali tvrdí bednári a makí. Mi zme bolí makí, zme z makého robeli a dub je tvrdí. A tu sa to zato ňeujalo, ľebo tu ňerostú dubi. A tu aňi ňeboľi títo tvrdí* (Rj)

újaminka ž. zdob. (rozsahom menšia) prirodzená vyhlbenina v zemi, priehlbina v rovnom teréne, terénna nerovnosť v podobe (menšej, nehľbokej) jamy: *Višiel som hore na lúku a skraja hňedz bola taká újaminka* (Rj)

ujco m. matkin brat, príp. manžel matkinej sestry; strýko: *Šag aj moj ujco bol stolár* (Rj)

újest' ž. návnada, vnadidlo: *újest'* (Či)

ukázac dok. dať vidieť, predviesť, predstaviť; predložiť: *Ftedi starejši viciahnúl ľitrovku a ukázal im hu, že fšag má aj pas* (Zb)

ukladac nedok. dávať, klásť v istom poriadku; kladením vytvárať, stavať: *Ľebo aj ňúterňa priečka ke bola nosná, aj tá sa musela hňedz murovadz, abi mohol trámi, stropi ukladac* (Rj)

ukochňic dok. expr. pripraviť varením, uvariť: *Ke com ňiečo aj ukochňela, navarela, zhrnulí sa, prišlo keré s kravami, keré z husoma, zedlí, a ti si, Anča, var!* (Đu)

ukol i **úkol** m. miesto nad mašťalou na seno (vhodné v letnom období na prespanie): *ukol nad mašťalu* (Či) ♦ *chodiť po úkoloch/vúkoloch* (Či) – na vohľady

úkoľec m. zdob. expr.: *úkoľec* (Či)

ukončic dok. dokončiť, skončiť; dostavať stavbu: *A doľežité bolo, pri ukončeňi stavbi, ankri* (Rj)

úkosienek m. zdob. expr. kosená lúka: *To si už videl samé úkosienci o temto čase* (Či)

ukuchtiť dok. olej. pripraviť varením, uvariť: *F tem bolo ukuchtené lanové semeno* (Rj)

uľežac dok. (v spoj. so slovesami nechať, dať) odležať: *To sa dala jedna vrstva hľini, vrstva hnoja, vrstva zelini a ňe chalo sa to uľežadz rok* (Zb)

ÚPUSTA RAJECKÉHO MLYNA

uložic dok. položiť v istom poriadku, usporiadať, poukladať: *To drevo sa uložel, abi usklo, za mesiac, za dva* (Rj)

um m. ľuský rozum ♦ *čul mi to ňeprídze na um* (Rj) – nespomeniem si

umic dok. zbaviť nečistoty, očistiť vodou al. iným prostriedkom: *Múcela, umila čisto a dala visuši trochu, abi zvrchu...* *A do chlátku skovac* (Rj)

umrec dok. prestať žiť, skončiť, zomrieť: *Ja som bol s prvú ženu, tá umrela hñec po vojne* (Rj) ♦ *tá ňebudze madz ani kedi umrec* (Rj) – má veľa roboty, stále pracuje, nemá na nič čas

úpek m. 1. veľké teplo, horúčava, páľava: *Na takém úpeku sa ňedalo ňižd robic* (Rj) 2. úpal: *Si si musel dac čiapku ľebo šatku, to si mohel ľachko dostadz úpek* (Rj)

upevňic dok. pripevniť: *To kolečko s timi dziérkami malo prostrietku dzierku a tá palica sa tam musela dobre upevňic* (Rj)

upiesc i **upiec** dok. pripraviť jedlo pečným: *Doñiesla domoch, ná uš to (posúch) upieklí, dali, rozetrelí burginku a už upieklí f takém popoľe* (Rj); *To bolo s chľebového cesta a sa to rostľapkalo a z lopatu sa dalo na holú pedz upiec preť chľebom* (Rj)

upokojic dok. urobiť pokojným, utíšiť: *Upokojela tú matku* (Rj)

upotrebic dok. použiť, spotrebovať: *Mľieko sa tedi ňedávalo, keľo bolo, teľo sa šetko upotrebelo doma* (Rj)

upľiesc dok. zhotoviť pletením: *To také sañe hrubé bolí, čo hnoj vozeli a to si*

upľietľi, ňiegdto to mal obité z deskami, ale ti starí ľudia si to tag upľietľi s takími šúsoma, z ľiesék (Fa)

úpusta ž. hrádza na vodnom toku (často pri mlyne), cez ktorú preteká voda pri zvýšení hladiny; splav: *Jedna úpusta bola pri kováčovi a druhá niže mľina* (Rj)

uskočic dok. skokom (sa) uhnúť, odskočiť: *Sa ras takto na kopitá hodzól (jeleň), ľedvi som uskočól za ti skali* (Rj)

usušic dok. zbaviť vlhkosti, nechať vyschnúť: *Potom zme to (ľan) dali zas, ke dzme na tích trepačkách usušeli, teda, ako otrepaľi, potom zme ho uš česali* (Rj); *Drevo sa muselo usušic, ľebo z mokrého sa ňedá robic* (Rj)

usušic sa dok. stať sa suchým, uschnúť sa: *Ke ca seno usušelo, zväžali ho na maštale* (Zb)

ušic dok. zhotoviť šitím: *Jak chcece, ušice hějkožuh, ale riadni kožúšek* (Rj)

ušubrac dok. (v Či **ušubrať**) zašpiniť, zamazať: *Ušubral si celú košelu* (Či)

ušubrac sa dok. zašpiniť sa, zamazať sa: *Kotel sa musel čiscic a to pri tem sa človeg, aj kedz ňechcel, celí ušubral* (Rj)

ušvicovaní prid. expr. upachtенý, spotенý, zničený od námahy: *Čo takí chalañi, celé dñi zháñali, prišli domoh ušvicovaní, celí uvláčení a hladní* (Rj)

útiť nedok. pri tkaní vyplňať osnovu útkom: *útiť* (Či)

útok m. priadza (niť), ktorou sa priečne zatkáva osnova pri tkaní: *Jedno praďeno som dala na útok* (Či)

utasac dok. bitím potrestať zbitť, ubiť: *Šag ma aj tatko utasal za to* (Rj) ♦ *utasal ho ako hada* (Rj) – veľmi ho zbil

utúsc dok. tlčením upraviť, rozdrobiť, potĺcť: *Bolí také drevené gladzivá, s tím sa to (ľan) utúklo na špalku a ke ca to utúklo, dalo sa usušic* (Rj)

uvláčení prid. expr. zamazaný, špinavý: *Prišli domoh ušvicovaní, celí uvláčení a hladní* (Rj)

úvrat' ž. okraj role al. poľa: *Na úvratí sa zase stočel spiatki* (Či)

uzunkí prid. expr. veľmi úzky: *To muselo bidz úske čo najviac, celkom uzunké, abi to medzi dva pásí vetkal* (Rj)

uživac nedok. prežívať (vo veľkej miere), zakúšať; používať: *A ja som veru ňigdi v ruke ňemal ani možno ňevidel, čo ňes-kaj užívajú* (Fa)

PaedDr. **Miloslav Smatana**, CSc., absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre, pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave

6x foto: zbierka Mestského múzea v Rajci

Pozn.: Pôvodní obyvatelia Rajca a blízkeho okolia zaiste ešte i v súčasnosti poznajú nezvyčajné nárečové slová, ktoré by mohli pripravovaný slovník obohatiť. Ak sa medzi čitateľmi nájdu takí, ktorí by mali záujem do slovníka prispieť, prosím, aby sa ozvali písomne či osobne autorovi tohto článku (adresa je v redakcii časopisu). Zdôrazňujeme, že nejde o zámerne pripravovanú výskumnú akciu; je to skôr nepriama výzva záujemcom o nárečie, so zámerom zhromaždiť, prezentovať, a tak uchovať pre súčasné i budúce generácie čo najviac z toho, čo ľud Rajcekej doliny sprevádzalo možno stovky rokov: svojský a nenapodobiteľný, originálny jazykový prejav. **Za doteraz doručené obohatenia slovníka všetkým prispievateľom srdečne ďakujeme.**

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0105/14 Slovník slovenských nárečí.

POHÁNKOVEC – OHROZENIE PRE BIOTOPY RAJECKEJ DOLINY

PORAST POHÁNKOVCA S INÝMI INVÁZNymi RASTLINAMI

Bolševník obrovský, sumach pálkový, slnečnica hluznatá, netýkavka žliazkatá, zlatobyľ obrovská, ambrózia palinolistá, pohánkovec japonský a mnohé ďalšie invázne rastliny sa stávajú stále vážnejšou hrozbou pre našu prírodu a jej biodiverzitu. Do prírody ich vniesol človek a ďalej sa šíria samovoľne. Téma invázných druhov rastlín a s nimi spojených problémov je na Slovensku aktuálna, napriek tomu sú však pokusy komplexne riešiť problematiku na širšom území ojedinelé.

VLASTNOSTI A DÔSLEDKY ŠÍRENIA INVÁZNÝCH RASTLÍN

Pojem invázia etymologicky pochádza z latinského „*invado*“, čo znamená vtrhnúť, vpadnúť, násilne vstupovať. Cvachová a Gojdičová (2003) opisuje biotickú inváziu ako proces spontánneho šírenia nepôvodných cudzokrajných druhov organizmov v novom prostredí a ich hromadné prenikanie do antropogénnych, poloprirodzených a prirodzených spoločenstiev.

Invázia sa považuje za jednu z etáp procesu udomáčňovania nepôvodného druhu v novom území, ktorý sa začína introdukciou. Invázne druhy rastlín majú výborné reprodukčné vlastnosti, vysokú konkurenčnú schopnosť, u viacerých druhov je typický rýchly vegetatívny rast jedincov. Prežívajú nepriaznivé poveternostné podmienky, prispôsobujú sa novým stanovištiarom, ovplyvňujú vlastnosti pôdy v prospech vlastnej dominancie. K rýchlemu šíreniu prispieva nedostatok prirodzených nepriateľov (choroby, predátori).

Samostatnou a potenciálne nebezpečnou skupinou invázných druhov sú dreviny, ktoré sú u nás často úmyselne pestované napr. ako okrasné dreviny (sumach pálkový) alebo medonosné rastliny (agát biely), avšak dnes sú často nachádzané aj mimo zastavaného územia obce a správajú sa ako invázne. Problém spôsobuje aj generatívne sa rozmnožujúci javorovec jaseňolistý, ktorý atakuje nielen brehovú porasty, a je aj v súčasnosti vysádzaný do krajiny.

Dôsledkom invázií je o. i. eliminácia pôvodných druhov, znižovanie druhovej biodiverzity, degradácia spoločenstiev, zmena vodného režimu. Rastliny môžu spôsobiť poškodenie zdravia (napr. popáleniny pri kontakte so šťavou z listov a stonky bolševníka), mnohé sú alergénmi (ambrózia, zlatobyľ). Sú prekážkou prietoknosti vodných tokov, znižujú kvalitu rekreačných oblastí a estetické

funkcie krajiny, znižujú hospodársky výnos zo zasiahnutej lesnej a poľnohospodárskej pôdy, ďalšie efektívne obhospodarovanie zasiahnutých pozemkov je problematické.

INVÁZNE RASTLINY V RAJECKEJ DOLINE

Bežnými cestami šírenia invázných druhov rastlín sú líniové stavby a vodné toky. Rieka Rajčianka tvorí hlavnú os Rajeckej doliny. Je silne atakovaná ľudskými aktivitami, zástavbou v obciach, poľnohospodárskou a priemyselnou činnosťou, súběžne s ňou vedie frekventovaná cesta a železničná trať. Na tieto aktivity nadväzuje vyrovnávanie koryta jej toku, betónovanie brehov, odstraňovanie drevín, znečisťovanie odpadmi. Podobné faktory ovplyvňujú prítoky Rajčanky, ktoré už v horných častiach tokov strácajú prírodný charakter. Takto vznikajú vhodné podmienky pre šírenie invázných druhov.

Prvým krokom na získanie predstavy o rozsahu ohrozenia krajiny a biodiverzity týmito druhmi je ich mapovanie, ktorému sa autori článku systematicky venujú od roku 2012, a to v spolupráci s pracovníkmi Štátnej ochrany prírody SR, Správy NP Malá Fatra (botanička RNDr. Anna Dobošová a ďalší). Doterajší výskum sa zameriaval najmä na druhy pohánkovec (*Fallopia* sp.), bolševník obrovský, zlatobyľ (*Solidago* sp.) a netýkavka žliazkatá (*Impatiens glandulifera*), pričom boli zaznamenávané aj ďalšie druhy invázných rastlín s ťažiskom na zaznamenávanie invázných a potenciálne invázných drevín (sumach pálkový, javorovec jaseňolistý, agát biely), negatívne faktory súvisiace so šírením invázných rastlín a ďalšie skutočnosti.

LOKALITA POHÁNKOVCA V PORÚBKE

Hlavným cieľom monitoringu bolo zistiť a posúdiť súčasný stav rozšírenia invázných rastlín, pričom najväčšia pozornosť (kvôli rozsahu postihnutia územia a vysokého stupňa ohrozenia biodiverzity) sa sústredila na pohánkovec (*Fallopia* sp.). Predkladaný článok sumarizuje výsledky monitoringu pohánkovca na vodnom toku Rajčanka a vybraných prítokoch Rajčanky, resp. v tesnej blízkosti týchto tokov. Záznamy z monitoringu je možné v praxi využiť ako podklad pri manažmente a odstraňovaní invázných druhov v riešenom území a pri ochrane vodných ekosystémov.

POHÁNKOVEC (*Fallopia* sp.)

Pohánkovec je trváca, dvojdomá rastlina pochádzajúca z juhovýchodnej Ázie (Číny, Kórey, Japonska). Do Európy sa dostal ako

DETAILNÝ ZÁBER NA KVITNÚCI POHÁNKOVEC

okrasná a medonosná rastlina. Na Slovensku sa vyskytujú 3 druhy: pohánkovec japonský, pohánkovec sachalinský a ich kríženec pohánkovec český (Eliáš ml. 2003). Pre účely monitoringu v Rajeckej doline sme z dôvodu podobných vlastností a dôsledkov výskytu nerozlišovali medzi týmito druhmi, používali sme len druhový názov pohánkovec (*Fallopia sp.*), aj keď väčšina jedincov bola determinovaná ako pohánkovec japonský (*Fallopia japonica*).

Pohánkovec má bohato rozkonárené dlhé a silné podzemky. Dolná časť stonky je holá, oblá a dutá, v hornej časti rastliny sa stonka rozkonáruje, je krehkejšia. Listy sú tuhé, holé, s vyniknutou žilnatinou. Súkvetie je biele, rozvoľnené, zložené z previsnutých paklasov. Kvitne od júla do septembra (Cvachová, Gojdičová 2004).

Rozmnožuje sa vegetatívne, hlavne prenášaním odlomených častí podzemkov pomocou vetra alebo vody. Generatívne rozmnožovanie nemá žiadny podstatnejší význam (Mandák, Pyšek 2004). Rast prebieha hlavne od polovice apríla do polovice júna. Druh je schopný rásť rýchlosťou 1 meter za mesiac. Nemá špecifické nároky na pôdne prostredie. Vyskytuje sa hlavne vo vlhkomilných spoločenstvách, na opustených plochách, pozdĺž ciest, ale aj na skládkach. Pozdĺž tokov sa postupne šíri aj do horských dolín, kde zhoršuje svetelné podmienky pôvodným brehovým spoločenstvám (Cvachová 2004).

ROZŠÍRENIE POHÁNKOVCA NA TOKU RAJČANKA A VYBRANÝCH PRÍTOKOCH

Najmenej postihnutým úsekom rieky je **horný tok**, t. j. časť od prameňa po južný okraj obce Šuja (dĺžka úseku 24 km). Územie je charakteristické prevahou prírodného prostredia. Na brehoch rastú lužné porasty. Väčšina riečnych kilometrov je bez nálezu invázných rastlín. Populácie pohánkovca sa nachádzajú v intraviláne obce, resp. v extraviláne blízkosti zastavaných častí obcí. Nájdenej bolo 13 lokalít pohánkovca. Rozloha jednotlivých populácií nepresahuje 20 m². Zarážajúci je výskyt ohnisk pohánkovca už v blízkosti prameňnej oblasti, vedľa cesty vedúcej do Zliechova.

Na strednom úseku Rajčanky (Šuja – južný kraj obce Lietavská Lúčka, cca 17 km) je miestami zachovaný brehový porast, ale prevažujú úseky silne antropogénne ovplyvnené, najmä v intravilánoch. Inváznymi rastlinami je zasiahnutý takmer celý úsek, len 1 riečny kilometer bol bez nálezu. Zaznamenali sme 53 lokalít výskytu pohánkovca. Najrozsiahlejšie nálezy populácií pohánkovca rástli v severozápadnej časti priemyselnej zóny Rajca, v priemyselnej zóne medzi obcami Porúbka a Lietavská Lúčka a pri prekladisku dreva v Porúbke (viac ako 500 m²). Druh osídľuje voľné stanovišťa po vyrúbaných brehových porastov medzi obcami Porúbka a Lietavská Lúčka.

Dolný tok (Lietavská Lúčka – ústie do Váhu, dĺžka úseku 8 km) je z hľadiska plošného rozsahu invázie najviac postihnutým úsekom, Populácie pohánkovca vytvárajú najmä v Žiline – Bánovej (priemyselná oblasť) rozsiahle monodominantné zárusty (zväčša viac ako 200 m²), najväčší nález s rozlohou viac ako 1500 m² sa

nachádzal v Žiline – Závodí. V priestore medzi Žilinou a Lietavskou Lúčkou sme pohánkovec (ale aj mnohé ďalšie invázne druhy) zaznamenali na narušených stanovištiach, vzniknutých po výstavbe obslužnej cesty pre diaľnicu D1.

Súčasťou monitoringu bolo aj zisťovanie výskytu invázných rastlín **na prítokoch Rajčanky**. Pohánkovcom sú najviac zasiahnuté vodné toky Porubský potok (34 lokalít výskytu, spolu cca 800 m² plochy), Frivaldský potok (8 lokalít výskytu, spolu cca 70 m² plochy), Kuneradský potok (15 lokalít výskytu, spolu cca 400 m² plochy), prítok zo Stránskej doliny (4 lokality výskytu, spolu cca 220 m² plochy) a i. Samostatne evidujeme rozsiahle ohniská výskytu – Stránske (nelegálna skládka s porastom pohánkovca, cca 10 000 m² plochy), lokalita pri sklade dreva v Porúbke, nelegálna skládka odpadu s pohánkovcom v obci Turie (Čistiny) a ďalšie.

ZÁVER

Antropogénna činnosť (výrub brehových porastov, regulácia toku, stavebná činnosť, navážky a čierne skládky) má zásadný vplyv na rozšírenie invázných druhov. Za najzávažnejšie antropogénne vplyvy podporujúce šírenie invázných druhov v riešenom území pokladáme narušenie pôdneho krytu pri stavebnej činnosti, presun zemín a sutín obsahujúcich vegetatívne časti invázných rastlín, navážky zemín bez prechodnej povrchovej úpravy vegetáciou a výrub brehových porastov (porast stráca kontinuitu, dochádza k jeho fragmentácii – na presvetlených miestach vznikajú vhodné stanovišťa pre inv. druhy). Nárast počtu lokalít pohánkovca na Rajčanke spôsobuje aj predpokladané splavovanie rastlín z prítokov Rajčanky.

V minulosti v Rajeckej doline (s výnimkou sledovania PR Šujské rašelinisko) nebol vykonávaný žiadny systematický výskum zameraný na výskyt invázných rastlín. Avšak vzhľadom na rozsah a výšku porastov pohánkovca (a jeho neprehľadnosť v teréne – krajinu si pamätáme bez neho) predpokladáme, že k masívnemu šíreniu invázných rastlín v regióne došlo v poslednom desaťročí.

POHÁNKOVEC NA JESEŇ (KUNERADSKÝ POTOK)

Významným faktorom výskytu bola v rokoch 2004 – 2006 výstavba splaškovej kanalizácie, ktorá prebiehala medzi Rajeckými Teplicami a Porúbkou. Trasa stavby bola vedená v blízkosti toku – na riečnych nivách a terasách, niekoľkokrát križuje samotný tok. Stavba (okrem pozitívneho prínosu kanalizácie) spôsobila rozsiahle narušenia pôdneho krytu (bez následnej obnovy bylinného porastu) a invázne rastliny využili voľné stanovišťa ako koridor na hlbšie preniknutie do Rajeckej doliny.

Z hľadiska ohrozenia biodiverzity regiónu považujeme **pohánkovec za najagresívnejšiu a najviac nebezpečnú z dosiaľ zaznamenaných invázných rastlín tohto územia**. Ohrozuje rozsiahle úseky brehových porastov a cenné fytoocenózy najmä na hornom toku (luh pri Fačkove, PR Šujské rašelinisko). Urýchleným zásahom by bolo možné zastaviť jeho šírenie a v priebehu niekoľkých

rokov aj výrazne potlačiť jeho výskyt. Takýto manažment vyžaduje systematické a komplexné riešenie (hlavný tok aj prítoky), čo je veľká výzva pre naše samosprávy, ktorá má od roku 2014 väčšie možnosti aj na základe legislatívnej zmeny v zákone (zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v platnom znení ukladá povinnosť likvidovať invázne rastliny vlastníkom pozemku).

Jedným z pilotných projektov riešiacich problém môže byť projekt Združenia obcí Rajeckej doliny „Ochrana biodiverzity významných ekosystémov regiónov Rajecká dolina a Luhačovské Zálesí“, v rámci ktorého bola vykonaná časť uvedeného monitoringu. Projekt okrem cezhraničnej výmeny skúseností prináša aj množstvo ekovýchovných aktivít pre školy a samosprávy, ale aj možnosti terénnych aktivít vrátane likvidácie invázných rastlín.

POHÁNKOVEC NA BREHU RAJČANKY PRI CESTE V ČIČMANOCH

Autori článku:

Ján Veselý a Marek Bielesch

(absolventi Gymnázia sv. Františka z Assisi, Žilina, téme invázných rastlín sa venovali v rámci stredoškolskej odbornej činnosti – s prácou sa umiestnili na 1. mieste v celoslovenskom kole, 2014; Ján Veselý sa venuje aj ochrane drevín, netopierov, ekovýchove)

RNDr. Eva Stanková, PhD.

(škola: Fakulta prírodných vied UMB v BB a Prírodovedecká fakulta UK v BA, člen stráže prírody Správy NP Malá Fatra, štatutár OZ Tília v Rajci, venuje sa ekovýchove, ochranárske-mu manažmentu, výskumu a ochrane netopierov, t. č. na MD)

5x foto: Eva Stanková, Karol Uhlárik

Použitá literatúra:

1. CVACHOVÁ, A. – GOJDIČOVÁ, E.: Invázne druhy rastlín na Slovensku 1: informačný leták. 3. vyd. Banská Bystrica: ŠOP SR, 2004.
2. CVACHOVÁ, A., GOJDIČOVÁ, E.: Úvod do problematiky invázií a invázných organizmov. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003. 61 s. ISBN 80-223-1909-0
3. CVACHOVÁ, A.: Biotopy, na ktorých sa vyskytujú invázne druhy rastlín. In: Chránené územia Slovenska, 2004. č. 60, s. 27-31.
4. ELIÁŠ, P. ml.: Nebezpeční hostia. In: Ochrana prírody Slovenska, 2003, č. 1, s. 6-7.
5. MANDÁK, B. – PYŠEK, P.: Druhy rodu Reynoutria na území České republiky. In: Zprávy Čes. Bot. Společn., 1997, č. 32, s. 45–57.
6. VESELÝ, J., BIELESCH, M.: Invázne rastliny v povodí rieky Rajčianka a ich vplyv na biodiverzitu. SOČ, odbor Biológia, GSF v Žiline, 2013.

UŽ NEEEXISTUJÚCA ČASŤ DLHÉHO RADU (dnešná Hollého ul.)

4x foto: archív MsKS Rajec

ZACHYTENIE PRAMEŇOV PRE VODOVOD V RAJCI

VÝSTAVBA KANALIZÁCIE A VODOVODU V RAJCI

9x foto: archív MsKS Rajec

OBYVATELIA JÁNOŠÍKOVEJ ULICE KOPÚ KANÁL PRE KANALIZÁCIU

